

VARIOUS REPRESENTATIONS OF THE GULAG

Maria Terteci, PhD Student, West University of Timișoara

Abstract: This paper focuses on the various representations of Gulag theme, either literary, cinematographic or fine art. The starting point will be the complex work written by Eufrosinia Kernovskaya (1907-1994) after 12 years spent in Gulag. Her work, entitled Coupable of rien, in French, includes 12 books and over 600 drawings made by Eufrosinia Kernovskaya herself regarding to the very hard life of those in Soviet camps. It will highlight, particularly, the multidisciplinary nature of Kernovskaia's work, through the author's ability to represent the Gulag theme, in both social and artistic manner and also cultural. In terms of political history, the odious fact called communism has been widely theorized over time, but in the Eufrosinia Kernovskaia's work is just slightly represented. The author prefers to place in foreground over 600 illustrations and explanations for each of them in a highly credible manner, managing to outline a real world and a unique culture.

Keywords: *The Gulag, memorial literature, graphical representations, history, past.*

Secolul al XX-lea este marcat în mod evident de termenul de totalitarism; acesta include în structura sa masacre colosale, consecințe ale regimurilor fascist și comunist, dar și ale celor două conflagrații majore, Primul și al Doilea Război Mondial. Istoriei îi rămân statistici cu milioane de morți, dovezi ale indubitabilei orori, iar memoriei colective i se adaugă zeci de mărturii ale supraviețuitorilor referitoare la aceste experiențe capitale. Holocaustul și Gulagul sunt cele mai indicate cuvinte pentru a exprima ideea de teroare absolută care a dominat secolul trecut.

Studiul de față își propune enunțarea descriptivă și tratarea analitică a diferitelor reprezentări ale Gulagului: ecranizările recente ale acestei teme precum și desenele realizate de o supraviețuitoare a acestui univers degradant din dorința de a ilustra realitatea. Se observă că este vorba despre acele modalități mai puțin valorificate de definire a acestui spațiu în care comunismul est-european - fenomen cu reminiscențe grave asupra a milioane de destine, fie ele colective sau individuale - și-a manifestat cu adevărat represiunea.

La începutul dezvoltării sistemului lagărelor, „cuvântul Gulag era un acronim, însemnând Galevnoiea Upravlenie Lagerei, sau Administrația Generală a Lagărelor.”¹ În timp, cuvântul și-a extins sensul asupra ideii de muncă forțată în sine, precum și asupra acțiunilor represive ale sistemului sovietic împotriva deținuților. Gulagul a devenit un sistem din ce în ce mai dezvoltat și mai complex, având o mulțime de subdiviziuni și sectoare pentru a putea exploata cât mai bine capacitatea de muncă a deținuților aflați la dispoziție. Prin această politică a exploatareii reușind în câțiva ani să constituie cea mai importantă componentă a economiei rusești. În funcție de specificul internațiilor lagărele erau foarte variate; existau lagăre de tranzit, lagăre de muncă intensă - pentru extragerea diverselor minereuri sau lagăre de cercetare, unde oamenii de știință condamnați dezvoltau noi tehnologii și făceau cercetare. Existau și lagăre psihiatrice care funcționau asemenea unor

¹ Anne Applebaum, *Gulagul. O istorie*, traducere din engleză de Simona-Gabriela Vărzan și Vlad Octavian Palcu, București, Humanitas, 2011, p.11.

ospicii, în care deținuților politici internați li se administra abuziv tratament medical puternic pentru a-i ruina psihic. Ca urmare a abuzurilor, dar și a prostituției, în întinsa Siberie exista o altă categorie de lagăre, cele destinate copiilor de diferite vârste, precum și mamelor însărcinate. În volumul de memorii, *Le ciel de la Kolîma*, Evguenia Guinzburg relatează sentimentele de profundă dezolare asupra întregii umanități pe care i le provoacă experiența ca infirmieră în creșele din lagăre. Contactul pe care îl are cu acești „deținuți miniatură” îi dezvăluie intensitatea efectelor distructive ale lagărului; reflectate în comportamentul unor copii repercusiunile comunismului sunt mult mai dezolante.

Cu siguranță, această clasificare a lagărelor poate fi completată și cu alte subdiviziuni, însă toate aceste subdiviziuni ale marelui sistem concentraționar sovietic se definesc prin aceiași termeni : abuzuri, mizerie, umilință și teroare. Gulagul devine un univers paralel celui normal, un univers al marginalilor social și spațial, o lume a unor indivizi care își conștientizează ei înșiși procesul de dezumanizare la care sunt supuși. Acest caracter marginal atribuit lagărelor oferă alte reguli decât cele normale: reguli inumane aplicate unor deținuți intens exploatați și care trăiesc în condiții inadecvate având parte de o violență mult exagerată decât cea de pe continent.

Gulagul creează un nou tip uman, cel al individului lipsit de speranță și împovărat de dureri și care apelează din dorința de salvare, fie la ignoranța generală, fie la o violență gratuită oferită tuturor sau chiar la sustragerea mentală într-un univers paralel, utopic.

La început lagărele sovietice erau plasate cât mai departe de zonele urbanizate, fiind în așa fel așezate încât deținuții să nu poată evada foarte ușor, dar nici să fie expuși curiozității cetățenilor liberi. Cele mai cunoscute lagăre erau lagărele-pilot din insulele Solovetsky din Marea Albă. La începutul anilor 30, din dorința de eliminare a tuturor „dușmanilor”, conducătorii regimului de la Moscova au propus extinderea sistemului lagărelor. Preluând datele lui Zemskov din *Arhipelagul Gulag*, Anne Applebaum aduce dovezi clare ale exploziei lagărelor sovietice : “Numărul deținuților aproape că s-a dublat de la 1 ianuarie 1935 până la 1 ianuarie 1938, ajungând de la 950 000 la 1,8 milioane”², acestora li se adaugă însă și numărul deportaților obligatoriu. În anii 40 lagărele sovietice erau atât de extinse încât nu exista regiune a URSS unde să nu se afle un lagăr. Cele mai numeroase și mai mari se aflau în zona Cercului Polar sau în Câmpiile Asiei, în zone foarte îndepărtate și până atunci neexploatate economic, conducerea regimului comunist dorind ca prin sistemul lagărelor de muncă să dezvolte economia țării. Astfel, lagărele aflate de-a lungul râului Kolîma vizau în special exploatarea zăcămintelor de aur, iar cele de la Norilsk exploatarea zăcămintelor de nichel.

Gulagul constituie așadar, o dovadă extremă a faptului că regimul comunist a practicat teroarea absolută asupra a milioane de oameni, iar supraviețuitorii aleg prin mărturisirea propriului trecut să salveze adevărata imagine a istoriei și mai apoi să își recupereze propria identitate. De altfel, acest act al rememorării constituie un proces cât se poate de complex pentru autor, deoarece implică plasarea sa în perioade temporale diferite din propria existență, precum și selectarea esențialului dintr-un volum de informații, mai mult sau mai puțin vagi din cauza trecerii timpului. De asemenea, acesta are de depășit nu doar acest moment extrem de dificil al ruperii zidului tăcerii, ci și pe cel al restabilirii relațiilor interumane. Sunt

---

² Anne Applebaum, *Gulagul. O istorie*, București, Humanitas, 2011, p. 146.

considerate puternice obstacole în calea producerii mărturisirii obligația de a tăcea chiar și după eliberare (fapt care le era impus tuturor deținuților de către sistemul comunist), dar și urmele proeminente pe care suferințele le-au lăsat în spiritul ființelor umane.

Imaginea Gulagului poate fi reprezentată atât prin intermediul literaturii, prin scrierile memorialistice, cât și prin reprezentări grafice din lagăr sau mai nou prin adaptarea cinematografică a mărturiilor supraviețuitorilor, astfel încercându-se acoperirea unei sfere mai extinse de difuzare a informațiilor.

Opera Eufrosiniei Antonovna Kernovskaia constituie o dovadă clară a capacității autoarei de transpunere multidisciplinară a temei Gulagului, atât în manieră socială, cât și artistică și literară. Din punct de vedere istorico-politic odiosul fenomen numit comunism a fost intens teoretizat de-a lungul vremii, însă în opera Eufrosiniei Kernovskaia autoarea preferă să plaseze în prim plan cele peste 600 de ilustrații și explicațiile referitoare la fiecare dintre ele într-o manieră extrem de verosimilă, reușind astfel să contureze o lume concretă și o cultură aparte. Eufrosinia Antonovna Kernovskaia își reproduce memoriile din Gulag în numeroase caiete care cuprind aproximativ 700 de desene extrem de sugestive realizate de către ea înăși precum și a peste 2 000 000 de caractere cu notițe explicative ale desenelor respective. De asemenea, toată această operă a ei a fost reprodusă într-un bloc de informații foarte actual, pe un site unde au fost încărcate atât desenele, cât și notițele aferente : http://www.gulag.su/albom/123.php?ris=9_70. Prin această modalitate, tema Gulagului devine mai accesibilă, în special pentru generațiile care s-au născut după căderea comunismului și care tind să își formeze o imagine denaturată asupra acestui odios fenomen. Privite din perspectivă istorică și sociologică, aceste desene și notițele aferente fiecăruia în parte sunt extrem de valoroase, oferind informații prețioase, exacte și minuțioase asupra lagărelor. Discursul este unul obiectiv și descriptiv, autoarea explicând într-un limbaj concis fiecare desen realizat. Din întreaga operă transpare erudiția autoarei, cunoștințele sale vaste de geografie și medicină veterinară, dar de asemenea și capacitatea ei de a-și însuși orice informații noi referitoare la activitățile pe care le îndeplinește în lagăr. Detaliul are un rol important nu doar în scrierile sale, ci și în desenele pe care le realizează, reușind să evidențieze astfel imaginea aproape exactă a locuitorilor Gulagului, insistând pe trăsăturile morale atât ale deținuților, cât și ale autorităților. Tot prin această tehnică a detaliului descoperim efectuarea muncilor din lagăre și exploatarea deținuților înfomețați și bolnavi.

De asemenea, biografia autoarei reiese din opera sa, Eufrosinia Antonovna Kernovskaia (1908-1994) s-a refugiat în timpul războiului civil din Rusia cu întreaga familie în Basarabia, la Soroca. Schimbările produse în plan politic îi vor distruge însă orice perspective de viitor, în urma anexării Basarabiei de către Uniunea Sovietică în 1940, zeci de basarabeni sunt deportați. Crezând cu stoicism în puterea rusească, Eufrosinia refuză să se refugieze în România alături de mama sa și rămâne în Basarabia, de unde este exilată în iunie 1941 în Siberia pentru a lucra ca un colonist în exil. Dezamăgită, încearcă să evadeze îndreptându-se spre Tomsk pentru a cere sprijinul consulatului polonez, dar deși parcurge aproximativ 1500 de kilometri în 6 luni nu reușește; cetățenii ruși veghează alături de autorități. Este prinsă și condamnată la moarte, pedeapsă care este între timp comutată la 10 ani de lagăr și la 5 ani de privare de orice drepturi cetățenești. Cunoaște în timpul acestor ani anchetele interminabile, închisorile sovietice, transportul inuman al deținuților către lagăre, diferitele categorii de deținuți din întreaga Uniune Sovietică, frigul puternic al Siberiei,

foamea apăsătoare, munca epuizantă, dar și disprețul cu care sunt tratați toți deținuții de către regim. Toate aceste experiențe dezumanizante sunt reflectate foarte sugestiv în desenele autoarei. Din desenele ei, dar și din observațiile redade se reflectă faptul că Gulagul este un spațiu extrem de divers și complex, un adevărat univers paralel realității, populat de zeci slabi și înfomețați, care își poartă umiliți privirile lipsite de speranță, iar ploșnițele le acoperă zdrențele. Din simpla analiză a biografiei Eufrosiniei Kernovskaia putem observa complexitatea acestui spațiu prin varietatea activităților pe care ea le efectuează: lucrează în construcții, la o fermă de porci ca veterinar datorită studiilor sale, într-un atelier de pirogravură datorită talentului său, ca spălătoareasă, ca infirmieră pe lângă medicul Leonhard Mardna, ca anatomist la morgă, și în special ca miner.

În acest spațiu dezolant, gardienii ocupă un loc foarte important, ei fiind cei care contribuie la procesul abrutizării deținuților prin injuriile pe care li le adresează sau prin abuzurile lor. Eufrosinia Kernovskaia își păstrează până în ultima clipă de detenție demnitatea, nepermițând nimănui să o lovească pe nedrept, să o jignească, să o maltrateze sau să o umilească, sugestiv este episodul în care zece femei sunt duse la muncă de către zece gardieni însoțiți de câini, la un moment dat aceștia pentru a se amuza le pun să meargă pe burtă prin noroi, iar ea refuză și este crunt pedepsită. În ciuda repercusiunilor extrem de grave pe moment, ea își păstrează până la capăt toate principiile general umane. Observăm așadar din aceste reprezentări ale Gulagului, că regimul comunist nu a reușit să îi dezumanizeze pe toți deținuții săi și că mulți au reușit să supraviețuiască ororilor cu demnitate. Așa cum reiese și din memoriile Eufrosiniei Kernovskaia, dar și din alte scrieri de gen, cei care și-au păstrat valorile umane în ciuda suferințelor resimțite sunt extrem de puțini. Majoritatea apelând la alternative precum prostituția sau asuprirea celorlalți din dorința de îmbunătățire a propriei situații. Experiența Gulagului denaturează specificul uman al multora dintre deținuți, astfel se explică numeroasele cazuri inexplicabile pe care ea le relatează. Este sugestiv exemplul acelei tinere mame care încearcă să își ucidă copilul nou-născut prin sufocare; o posibilă consecință a violului, prezența acestuia îi accentuează suferința.

La finalul perioadei de detenție, Eufrosinia Kernovskaia își continuă munca la mina din Norilsk până la începutul anilor 60 când își reîntâlnește mama și se mută împreună cu ea în Essentuki.

Memoriile ei, atât de variat redade constituie o importantă componentă a istoriei, contribuind la construirea adevăratei imagini a Gulagului. Claritatea uimitoare a desenelor și plasarea cronologică a acestor opere de artă completează lacunele istoriei în privința Gulagului. Discursul autoarei este unul aparte, nici lamentabil și nici detașat, reușind să transmită specificul dureros al viețuirii în lagărele sovietice. Se observă din mărturiile sale îndeosebi încercarea de distrugere a deținuților prin munca epuizantă pe care însăși femeile o depun și căreia i se adaugă umilința dură și brutalitatea gardienilor. Tuturor acestor atrocități Eufrosinia le face față cu demnitate și răbdare, reușind să își finalizeze pedeapsa fără a se lăsa deplin îngenunchiată de acest regim absurd; ca dovadă episodul de dinainte de eliberare când i se cere să uite tot ceea ce a trăit în lagăr, iar ea refuză cu stoicism. Întreaga experiență pe care o regăsim în memoriile sale este una exemplară, care denotă travaliul intens al autoarei cu întreg universul înconjurător în dorința de conservare a principiilor morale anterioare. Cazul său constituie un exemplu de solidaritate, de empatie, de dorință de autodepășire a oricăror limite fizice, dar mai ales o onestitate extremă; iar trecutul său, fie oglindit în scris, fie în

desenele sale minunate reflectă realitatea tristă a unei perioade rușinoase din istoria umanității, pe care ea o afirmă cu deplină exactitate.

Zbigniew Domino, este autorul romanului *Siberiada Polska*, o altă manieră de reprezentare a Gulagului, prin literaturizare. Aceasta fiind de fapt o transcriere a biografiei autorului, născut în 1929 în Polonia și deportat în Siberia împreună cu familia sa din satul Czerwony Jar, în februarie 1940. Zbigniew Domino devine după cel de-al doilea război mondial procuror militar, diplomat și apoi jurnalist. În ultimele decenii dedică o bună parte din timpul său și utilizării propriului trecut prin apel la ficțiune. Romanul *Siberiada Polska* este scris într-un stil relativ detașat, dar care maschează drama gravă a numeroase categorii etnice care s-au confruntat cu relativ aceeași problemă, romanul este deosebit de captivant prin intrigile create în jurul familiei lui Jan Dolina. Fiul acestuia, Staszek Dolina, părănd a fi replica autorului deportat în Siberia și prin perspectiva sa se definește Gulagul îndepărtat, termenii sunt aceiași ca și la Kernovskaia: foame apăsătoare, muncă extenuantă, malarie, tifos, frig și dezumanizare. O situație haotică căreia oamenii civilizați deveniți deținuți sunt obligați să îi facă față.

În 2013, regizorul polonez, Janusz Zaorski realizează o transpunere cinematografică de succes a acestui roman. Actori ca Igor Gnezdilov, Sonia Bohosiewicz sau Zanna Gierasimowa intrând cu succes în rolurile de deținuți ai Uniunii Sovietice. Mesajul transmis este același ca al romanului, doar că într-o manieră extrem de captivantă.

Cu toate acestea, deși filmul este foarte bine realizat, respectând cronologia evenimentelor și oferind atmosfera vremii prin decor și vestimentația personajelor, are totuși unele minusuri; nu reușește să transmită mirosul apăsător din barăcile friguroase și nici nu îl descrie în cuvinte, precum nici nu insistă asupra ideii de umilință absolută adresată de către gardieni deținuților. Deținuții lagărelor nu erau numiți „tovarăși” așa cum se întâmplă în film și nici nu erau puși în sicrie atunci când mureau. Cu toate acestea, prin aceste imagini vizuale redade prin intermediul cinematografiei, trăsăturile Gulagului sunt profund evidențiate chiar dacă uneori riscă să fie relativ denaturate.

Toate aceste maniere de reprezentare a Gulagului, atât de diferite în sine, se completează reciproc reușind să ofere o imagine amplă a lagărelor comuniste și să transmită ideea de dezumanizare pe care sistemul încerca să o impună deținuților. Cu siguranță aceste surse nu constituie un punct esențial în scrierea trecutului, documentele istorice fiind cele intens valorificate. Aceste aspecte evidențiate în acest studiu au însă meritul de a transmite esența palpabilă a suferinței victimelor, reușind astfel să ajungă mai ușor la publicul contemporan.

Acknowledgement: This work was cofinanced from the European Social Fund through Sectoral Operational Programme Human Resources Development 2007-2013, project number POSDRU/159/1.5/S/140863, Competitive Researchers in Europe in the Field of Humanities and Socio-Economic Sciences. A Multi-regional Research Network, sau Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Cod Contract: POSDRU/159/1.5/S/140863, Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională (CCPE)

Bibliografie:

Applebaum, Anne, *Gulagul o istorie*, traducere din engleză de Simona-Gabriela Vărzan și Vlad Octavian Palcu, București, Humanitas, 2011.

Arendt, Hannah, *Originile totalitarismului*, Humanitas, București, 1994.

Courtois, Stéphane, Werth, Nicolas, Panné, Jean-Louis, Paczkowski, Andrzej, Bartosek, Karel, Margolin, Jean-Louis, *Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*, cu colaborarea lui Rémi Kauffer, Pierre Rigoulot, Pascal Fontaine, Yves Santamaria și Sylvain Boulouque, București, Humanitas și Fundația Academia Civică, 1988.

Eufrosinia Kernovskaia, http://www.gulag.su/albom/123.php?ris=9_70.